

РОЗДІЛ I

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ

Інна Босак, здобувач ступеня вищої освіти магістра

Науковий керівник: В. В. Богатко, кандидат філологічних наук, доцент

Вінницький державний педагогічний університет

імені Михайла Коцюбинського

STRUCTURAL-SEMANTIC TRANSFORMATIONS OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE LANGUAGE OF MODERN UKRAINIAN JOURNALISM

Inna Bosak, master's student

Scientific supervisor: Valentyna Bohatko, PhD in Philology, Associate Professor

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

Анотація. У статті досліджено процес трансформування фразеологічних одиниць у мові сучасної української публіцистики, проаналізовано специфіку структурно-семантичних трансформацій, указано на експресивне навантаження фразеологізмів.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, процес трансформування, структурно-семантична трансформація, експресивність, мова сучасної української публіцистики.

Abstract. The article deals with the study of the process of transformation of phraseological units in the language of modern Ukrainian journalism, the specificity of structural-semantic transformations is analyzed, and the expressive load of phraseological expressions is pointed out.

Key words: phraseological unit, the process of transformation, structural-semantic transformation, expressiveness, the language of modern Ukrainian journalism.

Трансформації ФО є репрезентантами модернізації мовних одиниць, які функціонують на певному етапі формування мови. ТФО особливо широко використовують у періодиці, для якої характерне поєднання раніше існуючих значень ФО із інтерпретованими, оновленими формами. Це привертало увагу багатьох мовознавців, які досліджували творчі видозміни ФО у дискурсі сучасного масмедійного простору, зокрема, Н. Бойченко [1], С. Гурбанської [3], Л. Давиденко [4], Д. Данильчука [5], О. Коваль [6], М. Ковальчука [7], С. Коновець [8], І. Сковронської [10], М. Шевчука [11] та ін., але, зважаючи на постійні зміни у мовному просторі сучасної періодици, є ще багато площин для подальших досліджень.

У нашій статті зосередимо увагу на структурно-семантичній трансформації фразеологічних одиниць у мові ЗМІ, з'ясування яких є принципово важливим для подальшого висвітлення проблеми.

Мета статті – охарактеризувати структурно-семантичні трансформації фразеологічних одиниць у мові ЗМІ, указати на їхній експресивний потенціал.

Мова газетних текстів є відзеркаленням закладених норм публіцистичного стилю й водночас лаконічним та влучним відображенням найсучаснішого стану мови в її найяскравіших проявах. Тому особливо широко трансформацію фразеологічних одиниць (ТФО) висвітлюють у періодиці, для якої характерне поєднання раніше існуючих значень ФО із модифікованою інтерпретацією, оновленими формами загальновідомих влучних виразів.

Трансформації розширюють експресивне забарвлення ФО, їхні межі вживання, створюють додаткові значення, модернізують їхню семантику та коло їхнього вживання. Власне, ознаку стійкості формально можна віднести до відносної ознаки, яка окреслює незмінність основного (загального) значення

ФО, яке зафіксоване у фразеологічному словнику української мови, при цьому не заперечує його видозмін у конкретній мовній ситуації, за умови збереження його значення й розуміння при незначних модифікаціях структури ФО.

У цьому аспекті солідаризуємось із думкою О. Коваль, що «стійкість ФО – ознака відносна, а не абсолютна, і ніби суперечить визначенню фразеологізму. У загальній системі мови фразеологізми виявляють найбільшу міру стійкості поза межами контексту, а в конкретному тексті набувають здатності до перетворення [Коваль 2014: 125].

О. Пономарів влучно формулює дефініцію трансформації ФО, називаючи їх видозміною стійких словосполучень з певною стилістичною настановою [Пономарів 1992: 87]. Характерними особливостями видозміни фразеологізмів науковець вважає збереження їхньої внутрішньої форми, відносну стійкість та нарізнооформленість, які дозволяють оновити значення ФО унаслідок його оригінального включення в новий контекст.

Апелюючи до визначення Н. Бойченко, трансформацією ФО називають «зміни, які викликані їхньою актуалізацією в особливих контекстуальних умовах, що увиразнюють повідомлення шляхом вираження експресивної інформації» [Бойченко 2002: 16].

Різноманітні види заміни компонентів у складі фразем учені використовують з певною стилістичною метою: пристосувати ФО до конкретної ситуації, оживити та змінити фразеологічний образ, створити очікуючий ефект, передати авторське ставлення до зображуваного [Ганжа 2012: 1]. Особливості розширення семантики ФО унаслідок їхньої трансформації стали об'єктом лінгвістичних досліджень О. Пономаріва, О. Сербенської, А. Мамаліги та ін. Однак одне з найглибших і найгрунтовніших досліджень цього мовного явища пов'язане з іменем дослідника А. Капелюшного, який виокремив такі способи трансформування:

1) поєднання в тексті з метою створення каламбуру фразеологізму й вільного словосполучення або вживання слова водночас у зв'язаному та вільному значенні;

2) створення okazіонального значення фразеологізму або пристосування фразеологізму до конкретної ситуації;

3) контамінація – створення нового фразеологізму внаслідок накладання однієї на одну двох (і більше) вже наявних фразеологічних одиниць;

4) додавання другої (авторської) частини;

5) синонімічна або антонімічна заміна компонентів фразеологізму;

6) поширення фразеологічної одиниці додаванням до неї нових компонентів [Гурбанська 2009: 69].

У нашому дослідженні ми опираємось на традиційне розрізнення двох основних типів ТФО: семантичного та структурно-семантичного [Гурбанська 2009: 72].

Заслуговує на увагу класифікація способів ТФО О. Пономаріва, яка включає такі позиції:

1) часткову видозміну семантики ФО (залежно від контексту на перший план виступає пряме або фразеологічне значення);

2) повну видозміну семантики ФО (створення фразеологічного каламбуру за допомогою паралельного вживання фразеологізму і вільного словосполучення);

3) створення okazіонального значення і розкриття його читачеві (створений контекст посилює стерту метафоричність та емоційність);

4) пристосування фразеологізму до конкретної ситуації;

5) додавання другої частини, «що являє собою іронічний авторський коментар до відомого фразеологізму»;

6) синонімічну заміну компонентів (синоніми можуть бути загальномовними й контекстуальними, родові поняття може бути замінене видовим тощо);

7) антонімічну заміну компонентів, поширення ФО шляхом «додаванням до її складу нових компонентів» [Пономарів 1992: 130].

Незважаючи на велику кількість праць у площині ТФО, питання класифікації залишається дискусійним та неоднозначним. С. Гурбанська

справедливо зазначає, що «у науковій літературі остаточно не визначено принципи класифікації типів трансформації, адже ці типи «не виступають ізольовано, а накладаються один на одного, збігаються окремими сторонами, характеризуються синкретичністю» [Гурбанська 2009: 5].

В українській мові значення слова хоч і фіксується в словниках, але його семантичні відтінки можуть відрізнитись від кодифікованих в залежності від стилістичних та контекстуальних чинників. Під **семантичною** трансформацією дослідники розуміють зміну семантичної структури ФО внаслідок розширення його сполучувальних можливостей, а також зміну значення сталого звороту в певних контекстуальних умовах. О. Коваль справедливо зазначає, що «семантичні модифікації стійких словосполучень полягають у розширенні значення фразеологізму, підкресленні його особливих відтінків, або в заміні одного значення іншим» [Коваль 2014: 125].

Заслуговує на увагу позиція С. Гурбанської про те, що «модифікація інформаційного потенціалу ФО виражається в розширенні, звуженні, уточненні, подеколи переакцентуації семантики ФО. У зв'язку з цим, на думку дослідниці, зміни в семантичній структурі полягають в *екстенціоналізації* (розширенні), *імплікаціоналізації* (звуженні), *інтенціоналізації* (посиленні), *зворотній інтенціоналізації* (послабленні) та *антонімізації* (антонімічному перетворенні)» [Гурбанська 2009: 5].

Лінгвіст І. Гнатюк висвітлює думку, що семантичні трансформації сприяють тому, що фразеологічне значення розкривається ширше, його ж особливі відтінки – підкреслюються та увиразнюються. До змін семантичного типу дослідник відносить власне семантичні ТФО та подвійну актуалізацію ФО [Гурбанська 2009: 5].

Власне семантичними є перетворення фразеологізмів, які спричинюють зміну традиційного значення різного ступеня, від збільшення абстрактного елемента в семантиці до появи додаткових смислових і стилістичних відтінків, аж до розвитку нового значення і перетворення фразеологізму в полісемічний, що не порушує при цьому лексико-граматичного складу стійкого

словосполучення. Такий тип трансформацій зазвичай вимагає від читача вдумливого прочитання тексту, загальної мовної інтуїції та глибокого знання народної фразеології [Яковенко 2015: 101].

Інша група семантичних трансформацій – подвійна актуалізація ФО. Вона трактується, на думку Л. Яковенко, як зміни традиційної семантики фразеологізму, спричинені його актуалізацією в особливих контекстуальних умовах, унаслідок чого узагальнене фразеологічне значення набуває додаткових відтінків або ж реалізується семантична двоплановість окремих компонентів ФО чи словосполучення в цілому. Значний інтерес становить розгляд власне семантичних трансформацій і подвійної актуалізації ФО, при яких смислові зміни зумовлюються зовнішньою сполучуваністю [Яковенко 2015: 102].

Зважаючи на дослідження М. Ковальчука, зазначимо, що до цієї групи належать такі способи трансформації: *розширення та усічення фразеологізмів, заміна компонентів фразеологізмів, об'єднання кількох фразеологізмів в одному контексті, використання синтаксичної схеми фразеологізму з заповненням їх позицій іншими лексичними одиницями* тощо [Ковальчук 2013 : 138].

Отже, опираючись на наукові напрацювання про ТФО мовознавців, як С. Гурбанської, О. Коваль, І. Гнатюк, Л. Яковенко, С. Ганжі, Н. Сінкевича, М. Ковальчука, Л. Федоренко, І. Сковронської та ін., ми виділили типи ТФО, які найчастіше описують у лінгвістичних роботах і спробували систематизувати зібрану інформацію, відобразивши її у вигляді таблиці «Найпоширеніші типи ТФО у мовознавчих дослідженнях».



Отже, узагальнимо позиції, які сформувались у мовознавстві та подамо загальну характеристику основних видів трансформацій ФО, які найчастіше зустрічаються на шпальтах сучасних періодичних видань:

1) розширення компонентного складу ФО

Поширеним і ефективним прийомом ТФО є розширення їхнього компонентного складу. Уведення одного чи кількох слів до складу фразеологічної одиниці спонукає читача по-новому поглянути на стійке словосполучення, пригадати його первинний зміст. Додавання часто носять метафоричний характер, оживляють внутрішню форму фразеологізму, вносячи нові відтінки в його розуміння. Наприклад: *«Цією напрочуд промовистою тезою починається книжка і постійно втримує читача на цій хвилі»* (МУ, 09.02.2021).

Як правило, виділяють три види поширення компонентного складу ФО: атрибутивне, об'єктне та обставинне. Варто зауважити, що при атрибутивному поширенні фразем поширюється лише один компонент, визначаючий, а при об'єктивному й обставинному поширюється весь фразеологізм. Найчастіше розширення відбувається з допомогою різноманітних іменникових компонентів, що сприяє певному уточненню, конкретизації значення фразеологізму [Ганжа 2004: 2].

О. Коваль слушно узагальнює визначення розширення ФО як «структурно-семантичні оказіональні зміни ФО, при яких не виникає нової ФО, а лише конкретизується її образ» [Коваль 2014: 127]. Наведемо приклад: *«Того самого, що **впав** мені в око раніше»* (МУ, 16.02.2020).

2) скорочення ФО (фразеологічний еліпсис)

Протилежним прийомом до розширення є скорочення як вид ТФО. Автори нерідко вдаються до скорочення компонентного складу фразеологізму, опускаючи компоненти, які в цьому контексті є другорядними, а не стрижневими. Головною причиною еліпсиса є прагнення економії мовних засобів – до лаконізації мовлення. Наприклад, у заголовку *«На сьомому небі»* редукується дієслово-зв'язка *бути* (УМ, 13.06.2021); У реченні *«Плече в пеклі війни»* скорочується компонент *підставити плече* (УМ, 01.03.2021).

Цей вид трансформації ФО деякі лінгвісти називають відсіканням частини ФО. Тобто поза межами відсікання залишається частина ФО, яка саме й втілює фразеологічний образ [Ганжа 2014: 2].

3) фразеологічний натяк (фразеологічна алюзія)

Фразеологічний натяк як стилістична фігура не є частиною фразеологізму: це згадка про якусь фразеологічну одиницю, іноді її назва одним словом, натяк на відомий носіям мови фразеологізм. Незалежно від прийому, який лягає в основу використання фразеологічної алюзії, основним завданням при трансформації цього типу є збереження смислового та емоційного зв'язку з першопочатковою ФО, адже застосування ТФО не повинно завадити сприйняттю того стилістично-емоційного навантаження та задуму адресанта, яке він вкладав, удаючись до цього типу ТФО. Наприклад: у реченні *«Це створює ситуацію «китайської стіни» у формуванні цих політик»* автор використовує ФО *китайська стіна* для наголошення на надзвичайній протяжності, масштабах проблеми (МУ, 6.02.2021).

Одним із різновидів перетворення стійких словосполучень О. Коваль виокремлює фразеологічну алюзію. Використання цього способу структурно-семантичної ТФО зумовлене «семантичною місткістю усталених зворотів, що в оказіонально-мовленнєвому вживанні переходить в окремі компоненти цих виразів». *«До шаблі й булави, – козацька мати вчила нас, – це треба й голови!»* (порівняймо: *до булави треба й голови*) [Коваль 2014: 125].

4) заміна компонента ФО

Одним із найбільш поширених прийомів трансформації фразеологізмів є заміна одного чи кількох компонентів у складі фразеологізму. Заміна одного компонента фразеологізму на інший здійснюється за рахунок абсолютного або ідеографічного синоніма [Ковальчук 2013: 139].

Зміна компонентів тієї чи тієї одиниці формує свого роду квазіфразеологізми, які надають заголовку або всьому тексту експресивність і оцінність. У реченні *«Проекція ж дозволяє залишатися «у невіданні», не вирішувати своїх проблем, а приписувати їх іншим»* компонент *бути*, який має

узагальнене звучання, замінюється на ситуативно прийнятний компонент *залишатися* (УМ, 26.01.2020). Цей прийом також у лінгвістичних дослідженнях про трансформації ФО називають субституцією.

5) антитеза (антонімія ФО)

Антитеза, тобто використання фразеологізмів у антонімічному ряді, передбачає використання водному контексті ФО з антонімічним значенням. При цьому можливе використання як повних антонімічних ФО, так і стійких сполук, які набувають протилежного значення лише в певному мовленнєвому контексті.

Один із прийомів досягнення комічного – стилістичний контраст, створений поєднанням у вузькому контексті книжкових крилатих виразів і офіційно-ділових канцелярських слів. Ще одним із видів стилістичного контрасту є поєднання застарілих слів розмовного фразеологізму [Ковальчук 2013: 138].

6) фразеологічна контамінація

Цей структурно-семантичний прийом передбачає поєднання водному вислові двох або більше фразеологічних одиниць з буквалізацією семантики однієї чи обох ФО. О. Коваль справедливо зазначає, що «при обігруванні семантики фразеологічного звороту враховуються особливості компонентного складу сталих словосполучень та особливості їх змісту» [Коваль 2014: 126].

ФО можуть не мати жодного спільного компонента та вживатись для посилення думки, створення контрасту (прийом міжфразеологічної антонімії), який створює градацію та підвищує емоційне спрямування сказаного тощо. Наприклад: *«На заході для нас болісною точкою залишається тільки Угорщина, де в один клубок сплелися реваншистські настрої, російські впливи та передвиборча сесія»* (ГУ, 14.03.2020).

7) переосмислення (обігрування) загальновідомих виразів

До трансформацій ФО часто також відносять переосмислення загальновідомих крилатих висловів афористичного плану. Переосмислення загальновідомого вислову автори здійснюють, перетворивши його із

стверджувального на заперечний або із запитального на стверджувальний, чим додають експресивної виразності [Коваль 2014: 130].

«Перефразування (обігрування) відомих крилатих фраз, поширені в засобах масової інформації, не тільки і не стільки свідчать про ерудицію мовця, його спосіб життя, скільки про характер сприймання світу сучасною людиною» [Сковронська 2012: 73]. Наприклад: *«Заплановані реформи цього року в Україні тривали, проте кожна з них нагадувала, радше, бочку, де меду та дьогтю намішано порівну»* (УМ, 03.01.2020).

8) модифікація синтаксичної схеми ФО

Поширеним способом трансформації фразеологізмів є використання синтаксичної схеми стійкої сполуки з заповненням її позицій іншими словами. Наприклад, у заголовку *«Пий, Молдово, молоко, будеш ти здорова»* проілюстрована заміна компонентів у відомій в рекламній сфері структурі *«Пийте діти молоко, будете здорові»* (УМ, 04.01.2021).

Таким чином, трансформації ФО на сторінках періодичних видань влучно інтерпретують народний голос, яскраво та експресивно описують певну інформацію, надаючи нового життя загальновідомій мовній одиниці, використовуючи семантичні (власне семантичні ТФО та подвійна актуалізація ФО) та структурно-семантичні трансформації (розширення та скорочення складу ФО, фразеологічний натяк (алюзія), антитеза (антонімія ФО), контамінація, модифікація, переосмислення, заміна тощо) для досягнення цієї мети.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бойченко Н. Стійкі дієслівні сполуки у публіцистичному тексті: типологічні ознаки та експресивний потенціал. Автореф. дис. ... к. філол. н. : 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2002. 19 с.
2. Ганжа С., Сінкевич Н. До питання про трансформацію усталених фразеологізмів в епістолярних текстах українських письменників-класиків. *Культура народів Причорномор'я*. Сімферополь : Міжвузовський центр «Крим», 2004. №49. Т.1. С. 222 – 224.

3. Гурбанська С. Фразеологічна ідентифікація узуальних та оказіональних стійких висловлювань у художніх текстах. *Studia Linguistica* : зб. наук.пр. 2009. Вип. 3. С. 68 – 75.
4. Давиденко Л., Бойко В. Джерела та структурно-семантичні трансформації фразеологічних одиниць в епістолярних текстах М. Коцюбинського. *Література та культура Полісся*. Ніжин. 1998. С. 174–177.
5. Данильчук Д. Частотрансформовані фразеологізми як різновид штампів публіцистичного мовлення. *Мандрівець*. 2010. №6. С. 54–58.
6. Коваль О. Трансформація фразеологізмів як засіб увиразнення художнього тексту (на матеріалі творів ХХ століття). *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2014. Вип. IV. С. 124 – 132.
7. Ковальчук М. Перетворення фразеологізмів у газетних заголовках. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2013. С. 134 – 140.
8. Коновець С. Деякі національно-культурні особливості фразеології (на прикладі іспанської та української мов). *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. Іноземна філологія. Київ, 2001. № 31. С. 47 – 49.
9. Пономарів О. Стилїстика сучасної української мови. Київ : Либідь, 1992. 248 с.
10. Сковронська І. Фразеологічні новотвори, явище трансформації у пресі української діаспори США і Канади. *Теле- та радіожурналістика*. 2012. № 11 С. 69 – 74.
11. Шевчук М. Дискурсивні характеристики публіцистичного тексту україномовної періодики (на основі матеріалів газети «Україна молода»). *Вісник Прикарпатського національного ун-ту ім. В. Стефаніка*. Філологія. Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. Вип. XV–XVIII. С. 683 – 687.
12. Яковенко Л. Семантичні трансформації фразеологічних одиниць у художньому мовленні М. Стельмаха. *Вісник ОНУ*. Сер.: Філологія. 2015. Т. 20. Вип. 2 (12). С. 101 – 106.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ГУ – «Голос України»
- ДТ – «Дзеркало тижня»
- УМ – «Україна молода»
- МУ - «Молодь України»
- ПЗ – «Подільська зоря»
- ЗМІ – засоби масової інформації
- ЛСГ – лексико-семантичні групи

ТФО – трансформація фразеологічних одиниць

ФО – фразеологічна одиниця

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ СИНТАКСИЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ В СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ АТРИБУТИВНОЇ СЕМАНТИКИ

Віта Власова, здобувач ступеня вищої освіти бакалавра

Науковий керівник: Л. В. Прокочук, кандидат філологічних наук, доцент

Вінницький державний педагогічний університет

імені Михайла Коцюбинського

MEANS OF EXPRESSION OF SYNTAX RELATIONSHIP IN COMPLEX SENTENCES OF ATTRIBUTIVE SEMANTICS

Vita Vlasova, bachelor's student

Scientific supervisor: Liudmila Prokopchuk, PhD in Philology, Associate Professor

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

Анотація. У статті узагальнено наявні відомості про засоби вираження підрядного зв'язку в складнопідрядних реченнях атрибутивної семантики; здійснено аналітичний огляд засобів вираження граматичного зв'язку в таких синтаксичних побудовах.

Ключові слова: синтаксичний зв'язок, складнопідрядне речення, атрибутивна семантика, сполучник, сполучне слово.

Abstract. The article summarizes the available information on the means of expression of the contractual relationship in complex sentences of attributive semantics; an analytical review of the means of expression of grammatical connection in such syntactic constructions.

Key words: syntactic connection, compound sentence, attributive semantics, conjunction, connecting word.